

tribus opinantur, tanquam de solo Deo Patre dictum sit,
 « Quem nemo hominum vidit, nec videre potest : » quia
 Filius visus sit ante acceptam servi formam, etiam per
 ipsam substantiam suam : quæ impietas procul a catho-
 licis mentibus repellenda est. Sed de hoc plenius alias, si
 Domino placuerit, disseremus : nunc terminato isto vo-
 lumine, id quod sequitur, quomodo sit mulier ex viri sui
 latere creata, in consequentibus parandum est.

LIBER IX.

DE EO QUOD LECITUR IN CAPITE II, 18 GENESIOS : « ET DIXIT DOMINUS DEUS :

» NON EST BONUM HOMINEM ESSE SOLOM, ETC. » USQUE AD ILLUD : « ET ERUNT
 » DUO IN CARNE UNA. »

CAPUT I.

Cur dictum sit ; Et finxit Deus adhuc de terra, etc.

- I. « Et dixit Dominus Deus : Non bonum est hominem
 » esse solum, faciamus ei adiutorium secundum ipsum.
 » Et finxit Deus adhuc de terra omnes bestias agri, et
 » omnia volatilia cœli, et adduxit illa ad Adam, ut videret
 » quid vocaret illa. Et omne quodcumque vocavit illud
 » Adam animam vivam, hoc est nomen ejus. Et vocavit
 » Adam nomina omnibus pecoribus, et omnibus volatili-
 » bus cœli, et omnibus bestiis agri. Ipsi autem Adam non
 » est inventus adiutor similis ei. Et immisit Deus extasim
 » in Adam, et obdormivit. Et accepit unam costarum
 » ejus, et adimplevit carnem in loco ejus : et edificavit
 » Dominus Deus costam, quam accepit de Adam, in mu-
 » lierem : et adduxit eam ad Adam. Et dixit Adam : Hoc
 » nunc os ex ossibus meis, et caro de carne mea : hæc vo-
 » cabitur mulier, quoniam ex viro suo sumpta est. Et prop-
 » ter hoc relinquet homo patrem et matrem, et conglutina-
 » bitur uxori suæ, et erunt duo in carne una¹. » Si aliquid

¹ Gen. II, 18-24.

adjuvant lectorem, quæ in libris superioribus considerata atque conscripta sunt, non debemus in hoc diutius immorari, « Quod finxit adhuc Deus de terra omnes bestias » agri, et omnia volatilia cœli : » cur enim dictum sit : « Adhuc, » id est, propter primam conditionem creaturarum sex diebus consummatam, in qua causaliter perfecta sunt omnia simul et inchoata, ut deinde ad effectus suos causæ perducerentur, jam quantum potuimus, in præcedentibus intimavimus¹. Et si quis hoc aliter enodandum putat, tantum diligenter attendat illa omnia, quæ ut hoc sentiremus attendimus; et si probabiliorẽ inde potuerit enucleare sententiam, non solum resistere non debemus, sed debemus etiam gratulari.

II. Si quem autem movet, quia non dixit : « Finxit Deus adhuc de terra omnes bestias agri, et de aquis omnia volatilia cœli, » sed tanquam utraque genera de terra finxerit : « Et finxit, inquit, Deus adhuc de terra omnes bestias » agri, et omnia volatilia cœli : » videat duobus modis esse intelligendum, aut tacuisse nunc unde finxerit volatilia cœli, quia et tacitum posset occurrere, ut non de terra utrumque accipiatur Deum finxisse, sed tantummodo bestias agri; ut volatilia cœli etiam tacente Scriptura intelligamus unde finxerit, velut qui sciamus, in prima causalium rationum conditione ex aquis ea esse producta : aut terram universaliter sic appellatam simul cum aquis, quemadmodum appellata est in illo Psalmo, ubi celestium laudibus terminatis, ad terram facta est conversio sermonis, et dictum : « Laudate Dominum de terra, dracones » et omnes abyssi², etc. » nec postea dictum est : « Laudate » Dominum de aquis : » ibi enim sunt omnes abyssi, quæ tamen de terra laudant Dominum. Ibi etiam reptilia et volatilia pennata, quæ nihilominus de terra laudant Do-

¹ In lib. vi, cap. 5. — ² Psal. cxlviii, 7.

minum. Secundum istam universalem appellationem terræ, secundum quam etiam de toto mundo dicitur Deus, qui fecit cœlum et terram, sive de arida sive de aquis quæcumque creata sunt, de terra creata veraciter intelliguntur.

CAPUT II.

Quomodo id locutus sit Deus : Non est bonum, etc.

III. Nunc jam videamus, quomodo accipiendum sit quod dixit Deus : « Non est bonum esse hominem solum; » faciamus ei adiutorium secundum ipsum : » utrum temporaliter vocibus ac syllabis editis hoc dixerit Deus; an ipsa ratio commemorata est, quæ in Verbo Dei principaliter erat, ut sic foemina fieret; quam rationem suscipiebat etiam tunc Scriptura cum diceret : « Et dixit Deus : Fiat hoc aut illud, » quando primitus omnia condebantur. An forte in mente ipsius hominis hoc dixit Deus, sicut loquitur quibusdam servis suis in ipsis servis suis? Ex quo genere servorum ejus erat etiam ille, qui dixit in Psalmo : « Audiam quid loquatur in me Dominus Deus¹. » An aliqua de hac re ipsi homini in ipso homine per Angelum est facta revelatio in similitudinibus vocum corporalium, quamvis tacerit Scriptura, utrum in somnis, an in extasi, ita enim fieri hæc solent; an aliquo alio modo; sicut revelatur Prophetis, unde illud est : « Et dixit mihi Angelus » qui loquebatur in me² : » an per corporalem creaturam vox ipsa sonuerit, sicut de nube : « Hic est Filius meus³. » Quid ergo ex his omnibus factum sit, ad liquidum compre-

¹ Psal. lxxxiv, 9. — ² Zach. ii, 3. — ³ Matth. iii, 17.

hendere non valemus; verumtamen certissime teneamus et dixisse hoc Deum, et si corporali voce vel temporaliter expressa similitudine corporis dixit, non eum per substantiam suam sed per aliquam imperio suo subditiam dixisse creaturam, sicut in libro precedente tractavimus.

IV. Nam visus est Deus etiam postea sanctis viris alias capite albo sicut lana, alias inferiore parte corporis sicut aurichalcum, alias aliter atque aliter: non tamen illas visiones hominibus per substantiam quæ ipse est, sed per sibi subdita quæ creavit, eum præbuisse, et per similitudines formarum vocumque corporalium, quod voluit, ostendisse ac dixisse, certissimum est eis, qui substantiam Trinitatis incommutabiliter æternam, nec per tempus nec per locum moveri, et per tempus et per locum movere, vel fideliter erodunt, vel etiam excellenter intelligunt. Non ergo jam queramus quomodo istud dixerit, sed potius intelligamus quid dixerit. Adjutorium quippe homini secundum ipsum fuisse faciendum, æterna ipsa Veritas habet, per quam creata sunt omnia; et in illa hoc audit, qui potest in ea cognoscere quid quare creatum sit.

.....

.....
CAPUT III.
.....
Mulier in adjutorium propter sobolem facta.

V. Si autem quæritur, ad quam rem fieri oportuerit hoc adjutorium, nihil aliud probabiliter occurrit, quam propter filios procreandos, sicut adjutorium semini terra est, ut virgultum ex utroque nascatur: hoc enim et in prima rerum conditione dictum erat: « Masculum et feminam fecit » eos, et benedixit eos Deus, dicens: Crescite, et multi-

» plicamini, et implete terram, et dominamini ejus¹. » Quæ ratio conditionis et conjunctionis masculi et feminae atque benedictio, nec post peccatum hominis penamque defecit². Ipsa enim est secundum quam nunc terra hominibus plena est dominantibus ejus.

VI. Quanquam enim jam emissi de paradiso convenisse et genuisse commemorentur: tamen non video quid prohibere potuerit, ut essent eis etiam in paradiso honorabiles nuptiæ, et torus immaculatus³: hoc Deo præstante fideliter justeque viventibus, eique obedienter sanctoque servantibus, ut sine illo inquieto ardore libidinis, sine ullo labore ac dolore pariendi; fetus ex eorum semine gignerentur; non ut morientibus parentibus filii succederent, sed ut illis qui genuissent in aliquo formæ statu manentibus, et ex ligno vite, quod ibi plantatum erat, corporalem vigorem sumentibus, et illi qui gignerentur ad eundem perducerentur statum, donec certo numero impleto, si juste omnes obedienterque viverent, tunc fieret illa commutatio, ut sine ulla morte animalia corpora conversa in aliam qualitatem, eo quod ad omnem nutum regenti se spiritui deservirent, et solo spiritu vivificante sine ullis alimentorum corporalium sustentaculis viverent, spiritalia vocarentur. Potuit hoc fieri, si non præcepti transgressio mortis supplicium mereretur.

VII. Qui enim hoc fieri potuisse non credunt, nihil aliud quam consuetudinem naturæ jam post peccatum penamque humanam sic currentis attendunt: non autem in eorum genere nos esse debemus, qui non credunt nisi quod videre consueverunt. Quis enim dubitet homini obedienter et pie viventi præstari potuisse quod diximus, qui non dubitat vestibus Israëlitarum impertitum esse quemdam in

¹ Gen. 1, 27. — ² 2 Sent. dist. xx, cap. 1. — ³ Heb. xii, 4. 2 Sent. dist. xx, cap. de Terminis.

suo genere statum, ut per annos quadraginta nulla vetustatis detrimenta paterentur?

.....

CAPUT IV.

Quare non coierent primi parentes in paradiso.

VIII. CUA ergo non coierunt, nisi cum exissent de paradiso? Cito responderi potest: « Quia mox creata muliere, prius quam coierent, facta est illa transgressio, cuius merito in mortem destinati, etiam de loco illius felicitatis exierunt. » Non enim Scriptura tempus expressit, quantum interfuerit inter eos factos, et ex eis natum Cain. Potest etiam dici, quia nondum Deus iusserat ut coierent. Cur enim non ad hanc rem divina expectaretur auctoritas, ubi nulla concupiscentia tanquam stimulus inobedientis carnis urgebat? Ideo autem hoc non iusserat Deus, quia secundum suam præscientiam disponebat omnia, in qua et eorum casum procul dubio præsciebat, unde jam mortale genus propagandum esset humanum:

.....

CAPUT V.

Mulier facta in adiutorium non alia quam sobolis causa.

IX. ATR si ad hoc adiutorium gignendi filios, non est facta mulier viro, ad quod ergo adiutorium facta est? si quæ simul operaretur terram; nondum erat labor ut ad-

jumento indigeret, et si opus esset, melius adiutorium masculus fieret: hoc et de solatio dici potest, si solitudinis fortasse lædebat. Quanto enim congruentius ad convivendum et colloquendum duo amici pariter quam vir et mulier habitarent? Quod si oportebat alium iubendo, alium obsequendo pariter vivere, ne contrarie voluntates pacem cohabitantium perturbarent; nec ad hoc retinendum ordo defuisset, quo prior unus, alter posterior, maxime si posterior ex priore crearetur, sicut foemina creata est. An aliquis dixerit de costa hominis Deum foeminam tantum, non etiam masculum, si hoc vellet, facere potuisse? Quapropter non inveno ad quod adiutorium facta sit mulier viro, si pariendi causa subtrahitur.

.....

CAPUT VI.

Filiorum successio qualis si Adam non peccasset.

X. NAM si parentes filiis suis cedere ex hac vita oportebat, ut ita omne humanum genus per decessiones et successiones certa numerositate impleretur, potuerunt etiam homines genitis filiis, perfectaque humani officii iustitia, hinc ad meliora transferri, non per mortem, sed per aliquam commutationem, aut illam summam, qua receptis corporibus fient sancti sicut Angeli in caelis; aut si illam dari non oportet, nisi omnibus simul in sæculi fine, aliquam inferiorem quam illa erit: quæ tamen haberet meliorem statum, quam vel hoc corpus habet, vel illa etiam quæ primitus facta sunt, viri ex limo terre, mulieris ex viri carne.

XI. Neque enim arbitrandum est Eliam vel sic esse

jam, sicut erunt sancti, quando peracto operis die denarium pariter accepturi sunt¹; vel sic quemadmodum sunt homines, qui ex ista vita nondum emigrarunt, de qua ille tamen non morte, sed translatione migravit². Jam itaque aliquid melius habet, quam in hac vita posset; quamvis nondum habeat quod ex hac vita recte gesta in fine habiturus est: pro nobis enim meliora providerunt³, ne sine nobis perfecti perficerentur. Aut si quisquam putat hoc Eliam mereri non potuisse, si duxisset uxorem, filiosque procreasset: (creditur enim non habuisse, quia hoc Scriptura non dixit, quamvis et de cœlibatu ejus nihil dixerit:) quid de Enoch respondebit qui filiis genitis Deo placens non mortuus, sed translatus est⁴? Cur ergo et Adam et Eva, si juste viventes caste filios procreassent, non eis possent translatione, non morte, succedentibus cedere? Nam si Enoch et Elias in Adam mortui, mortisque propagationem in carne gestantes⁵, quod debitum ut solvant, creduntur etiam redituri ad hanc vitam, et quod tandiu dilatum est moriturus, nunc tamen in alia vita sunt, ubi ante resurrectionem carnis, antequam animale corpus in spiritale mutetur, nec morbo nec senectute deficiunt: quanto justius atque probabilius primis illis hominibus prestaretur, sine ullo suo parentumve peccato viventibus, ut in meliorem aliquem statum filii genitis cederent, unde saeculo finito cum omni posteritate sanctorum, in angelicam formam, non per carnis mortem, sed per Dei virtutem multo feliciter mutarentur?

¹ Matth. xx, 10. — ² 4 Reg. ii, 11. — ³ Hebr. xi, 40. — ⁴ Gen. v, 24.
— ⁵ Malach. iv, 5, et Apoc. xi, 3.

CAPUT VII.

Mulier pariendi causa. Unde laudabilis virginitas et nuptiæ. — Matrimonii triplex bonum. — Liber de bono conjugali.

XII. Nox itaque video ad quod aliud adjutorium mulier facta sit viro, si generandi causa subtrahitur: quæ nihilominus quare subtrahatur ignoro. Unde enim magnum magnique honoris meritum apud Deum fidelis et pia virginitas habet, nisi quia isto jam tempore continendi ab amplexu, cum ex omnibus gentibus ad implendum sanctorum numerum largissima suppetat copia, percipiendæ sordidæ voluptatis libido non sibi vindicat, quod jam sufficiendæ prolis necessitudo non postulat? Denique utriusque sexus infirmitas propendens in ruinam turpitudinis, recte excipitur honestate nuptiarum, ut quod sanis esse posset officium, sit ægrotis remedium. Neque enim quia incontinentia malum est, ideo connubium, vel quo incontinentes copulantur, non est bonum: imo vero non propter illud malum culpabile est hoc bonum, sed propter hoc bonum veniale est illud malum; quoniam id quod bonum habent nuptiæ et quo bonæ sunt nuptiæ peccatum esse nunquam potest. Hoc autem tripartitum est, fides, proles, sacramentum. In fide attenditur ne præter vinculum conjugale, cum altera vel altero concubatur. In prole, ut amanter suscipiatur, benigne nutriatur, religiose educetur. In sacramento autem, ut conjugium non separetur et dimissus, aut dimissa nec causa prolis alteri conjugatur. Hæc est tanquam regula nuptiarum, qua vel

naturæ decoratur fecunditas, vel incontinentiæ regitur pravitas. Unde quia satis disserimus in eo libro, quem de bono conjugali nuper edidimus, ubi et continentiam virgineam et excellentiam virginalem pro suorum graduum dignitate distinximus, diutius hic noster stylus non est occupandus.

CAPUT VIII.

Fuga vitiorum in contraria.

XIII. Nunc enim querimus cui adjutorio mulier facta sit viro, si eis ad gignendos filios misceri sibi in paradiso non licebat. Qui enim hoc sentiunt, forte peccatum esse omnem concubitus putant. Difficile est namque, ut dum perverse homines vitia devitant, non in eorum contraria perniciter currant. Etenim sicut exhorrens avaritiam, fit profusus; aut exhorrens luxuriam, fit avarus; aut inquietus sit, cujus pigritiam reprehenderit; aut cujus inquietudinem, piger; aut qui reprehensus odisse cepit audaciam suam, ad timiditatem fugit; aut qui timidus non esse conatur, tanquam abrupto vinculo fit temerarius, dum non ratione, sed opinione crimina metiuntur: ita dum nesciunt homines quid in adulteris et fornicationibus divino jure damnetur, etiam causa procreandi conjugalem concubitus detestantur.

CAPUT IX.

Mulier propter gignendos filios, etiamsi ex peccato non fuisset necessitas moriendi.

XIV. Quod qui non fecerunt, sed tamen fecunditatem carnis propter successionem mortalitatis divinitus datam sentiunt; nec ipsi putant primos illos homines potuisse concumbere, nisi propter peccatum quod admiserant morituri, gignendo requirerent successores: nec attendunt, si recte potuerunt successores quæri morituris, multo rectius socios quæri potuisse victuris. Impleta enim terra genere humano, recte proles non nisi quæ morientibus succederet, quæreretur: ut autem per duos homines terra impleretur, quomodo ipsi nisi gignendo officium societatis impleverunt? An vero ita quis cæcus est mente, ut non cernat quanto terris ornamento sit genus humanum, etiam cum a paucis recte laudabiliterque vivatur; quantumque valeat ordo reipublicæ in cujusdam pacis terrenæ vinculum coherens etiam peccatores? Neque enim tantum depravati sunt homines, ut non etiam tales pecoribus et volatilibus antecellant, quorum tamen omnium generibus hanc infamam mundi partem pro sui loci sorte decoratam, quem non considerare delectet? Quis autem ita sit exors, ut putet minus eam ornari potuisse, si justis non morientibus impleretur?

XV. Nam quia numerosissima est superna civitas Angelorum, ideo non recte connubio copularentur, nisi morerentur. Hanc quippe numerositatem perfectam etiam in resurrectione sanctorum Angelis sociandam Dominus

præsciens ait : « In resurrectione neque nubent, neque uxores ducent, non enim incipient mori, sed erunt æquales Angelis Dei¹ : » hic vero cum implenda esset hominibus terra, et eam, propter cognationis arctiorem necessitudinem et unitatis vinculum maxime commendandum, ex uno oporteret impleri, propter quid aliud secundum ipsum quæsitus est femineus sexus adjutor, nisi ut serentem genus humanum natura muliebris, tanquam terræ fecunditas, adjuvaret?

CAPUT X.

Libidinis morbus ex peccato.

XVI. QUAMVIS honestius meliusque credatur ita fuisse tunc illorum hominum corpus animale constitutorum in paradiso, nondum mortis lege damnatum, ut non haberent appetitum carnalis voluptatis, qualem nunc habent ista corpora, quæ jam ex mortis propagine ducta sunt. Neque enim nihil est in eis factum, cum de ligno prohibito edissent : quandoquidem Deus dixerat, non : « Si ederitis, morte moriemini ; » sed : « Quo die ederitis, morte moriemini² : » ut hoc ipsum in eis illa faceret dies, quod Apostolus gemit dicens : « Condelector legi Dei secundum interiorem hominem ; video autem aliam legem in membris meis repugnantem legi mentis meæ, et captivantem me in lege peccati, quæ est in membris meis. Infelix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis hujus³ ? » Gratia Dei per Jesum Christum Dominum nostrum³. » Non enim sufficeret ei, si diceret : « Quis me liberabit

¹ Matth. xxii, 30. — ² Gen. ii, 17. — ³ Rom. vii, 22-25.

» de hoc mortali corpore ? » sed, « De corpore, inquit, mortis hujus. » Sicut etiam illud : « Corpus quidem, » inquit, mortuum est propter peccatum¹. » Nec ibi ait mortale, sed mortuum, quamvis utique et mortale, quia moriturum. Non ita credendum est fuisse illa corpora, sed licet animalia, nondum spiritalia, non tamen mortua, id est, quæ necesse esset ut morerentur : quod eo die factum est, quo lignum contra vetitum tetigerunt.

XVII. Sicut in ipsis nostris corporibus quædam pro suo modo sanitas dicitur, quæ si perturbata sic fuerit, ut letalis morbus jam viscera depascatur, quo inspecto, medici mortem imminere pronuntiant, mortale utique corpus etiam tunc dicitur, sed aliter quam cum esset sanum, quamvis quandoque sine dubio moriturum : ita illi homines animalia quidem corpora gerentes, sed non moritura nisi peccassent, acceptura autem angelicam formam, celestemque qualitatem, mox ubi præceptum transgressi sunt, eorum membris velut aliqua ægritudo letalis, mors ipsa concepta est ; mutavitque illam qualitatem : qua corpori sic dominabantur, ut non dicerent : « Video aliam legem in membris meis repugnantem legi mentis meæ² : » quia etsi nondum spiritalia, sed animale corpus erat, nondum tamen erat mortis hujus, de qua et cum qua nati sumus. Quid enim aliud, non dicam nati, sed omnino concepti, nisi ægritudinem quamdam inchoavimus, qua sumus necessario morituri : neque enim tam necesse est eum ipso morbo mori, qui hydrops, vel dysentericus, vel elephantiosus factus fuerit, quam eum qui hoc corpus habere cœperit, in quo omnes homines natura sunt filii iræ, quia hoc non fecit nisi pena peccati³.

XVIII. Quæ cum ita sint, cur non credamus illos homines ante peccatum ita genitalibus membris ad procrean-

¹ Rom. viii, 10. — ² Id. vii, 23. — ³ Ephes. ii, 3.

dos filios imperare potuisse, sicut cæteris, quæ in quolibet opere anima sine ulla molestia, et quasi pruritu voluptatis movet? Si enim Creator omnipotens ineffabiliterque laudandus, qui et in minimis suis operibus magnus est, apibus donavit, ut sic operentur generationem filiorum, quemadmodum ceræ speciem liquoremque mellis; cur incredibile videatur primis hominibus talia fecisse corpora, ut si non peccassent, et morbum quemdam, quo morentur, continuo non concepissent, eo nutu imperarent membris, quibus fœtus exoritur, quo pedibus cum ambulatur, ut neque cum ardore seminaretur, neque cum dolore pareretur. Nunc vero transgrediendo præceptum, motum legis illius, quæ repugnat legi mentis, in membris conceptæ mortis habere meruerunt; quem nuptiæ erdinant, continentia cohibet et refrenat, ut quemadmodum de peccato factum est supplicium, sic de supplicio fiat meritum.

CAPUT XI.

Fœmineus sexus conformatus propter sobolem, non tamen cum libidine, nisi homo peccasset, procreandam.

XIX. ФАСТАМ itaque fœminam viro, de viro, in eo sexu, in ea forma et distinctione membrorum, qua fœminæ notæ sunt, quæ peperit Cain et Abel, et omnes fratres eorum, ex quibus omnes homines nascerentur, in quibus peperit etiam Seth, per quem ventum est ad Abraham et ad populum Israël, gentemque omnibus jam notissimam gentibus, et per Noë filios omnes gentes, quisquis dubi-

taverit, omnia cogit nutare quæ credimus, longeque a fidelium mentibus repellendus est. Cum ergo quæritur ad quod adiutorium factus sit ille sexus viro, diligenter, quantum valeo, cuncta consideranti, nonnisi causa prolis occurrit, ut per eorum stirpem terra impleretur, sed non eo modo procreatam, quo nunc procreantur homines, cum inest peccati lex in membris repugnans legi mentis, etiamsi per Dei gratiam virtute superatur: hoc enim esse non potuisse credendum est, nisi in corpore mortis huius, quod corpus mortuum est propter peccatum. Et quid hac pœna justius, quam ut non ad omnem nutum serviat corpus, id est, suus famulus animæ, sicut Domino suo detrectavit ipsa servire; sive utrumque ex parentibus creet Deus, corpus ex corpore, animam ex anima; sive alio modo faciat animas: non utique ad opus impossibile, nec mercede parva, ut cum anima pietate Deo subdita legem istam peccati, quæ est in membris corporis mortis huius, quam primus homo accepit in pœnam, vicerit ipsa per gratiam, præmium cœleste percipiat majore gloria, demonstrans quanta sit laus obedientiæ, quæ aliena inobedientiæ pœnam potuit virtute superare.

CAPUT XII.

Animalia vere adducta esse ad Adam, ut iis nomina imponeret: sed hac re gesta aliquid figurari.

XX. SED quoniam cui adiutorio fœmina facta sit viro, satis, quantum existimo, requisitum est; illud jam videamus, quare sit factum, quod adductæ sunt ad Adam omnes bes-

¹ Rom. vii, 23. — ² Id. viii, 10.

tiae agri, et omnia volatilia caeli, ut eis nomina imponeret; atque ita velut necessitas oriretur creandi ei foeminam ex ejus latere, cum inter illa animalia simile illi adjutorium non fuisset inventum. Videtur enim mihi propter aliquam significationem prophetica factum, sed tamen factum, ut re gesta confirmata figuræ interpretatio libera relinqueretur. Quid est enim hoc ipsum quod volatilibus terrestribusque animantibus, non etiam piscibus atque omnibus natalibus Adam nomina imposuit? Si enim linguæ humanæ consulantur, sic appellantur hæc omnia, quemadmodum, eis homines loquendo nomina imposuerunt. Non solum hæc quæ sunt in aquis et terris, verumetiam ipsa terra, et aqua, et cælum, et quæ videntur in cælo, et quæ non videntur, sed creduntur, pro diversitate linguarum gentilium, diversis nominibus appellantur. Unam sane linguam primitus fuisse fabricatam, in diversos signorum sonos humanam divideret societatem¹. Quæcumque autem illa lingua fuerit, quid attinet quærere? Illa certe tunc loquebatur Adam, et in ea lingua, si adhuc usque permanet, sunt istæ voces articulate, quibus primus homo animalibus terrestribus et volatilibus nomina imposuit. Num igitur nullo modo credibile est, in eadem lingua nomina piscium non ab homine, sed divinitus instituta, quæ Deo docente homo postea disceret? Quod si ita etiam factum esset, quare ita factum esset, procul dubio mystica significatio resonaret. Sed credendum est paulatim cognitibus piscium generibus nomina imposita: tunc autem cum pecora, et bestiae, et volatilia ad hominem adducta sunt, ut eis ad se congregatis, generatimque distinctis, nomina imponeret, quibus etiam ipsis paulatim et multo citius quam piscibus, si hoc factum non esset, posset nomina

¹ Gen. xv. 1.

imponere, quid fuit causæ, nisi ratio aliquid significandi, quod ad prænuntiationem futurorum valeret? Cui rei maxime ordo narrationis hujus invigilat.

XXI. Deinde numquid ignorabat Deus nihil tale se creasse in naturis animalium, quod simile adjutorium posset esse homini? An opus erat ut hoc etiam ipse homo cognosceret, et eo commendatiorem haberet uxorem suam, quod in omni carne creata sub cælo, et de hoc aëre sicut ipse vivente, nihil ejus simile invenerit? Mirum si hoc scire non posset, nisi omnibus ad se adductis atque perspectis. Si enim Deo credebatur, posset hoc illi eo modo dicere, quomodo et præceptum dedit, quomodo et peccantem interrogavit, atque judicavit. Si autem non credebatur, profecto neque hoc scire poterat, utrum ad eum omnia ille, cui non credebatur, adduxerit, an forte in aliquibus ab illo remotioribus terræ partibus aliqua ei similia, quæ non demonstrasset, absconderit. Non itaque arbitratur dubitandum hoc alicujus propheticæ significationis gratia factum, sed tamen factum.

XXII. Neque hoc opere suscepimus prophetica ænigmata perscrutari, sed rerum gestarum fidem ad proprietatem historiæ commendare, ut quod impossibile videri vanis atque incredulis potest, aut ipsi auctoritati sanctæ Scripturæ velut justificatione contraria repugnare, id pro meis viribus, quantum Deus adjuvat, disserendo demonstrarem, neque impossibile esse, neque contrarium; quod autem possibile quidem apparet, nec habet ullam speciem repugnantiam, sed tamen quasi superfluum, vel etiam stultum quibusdam videri potest, hoc ipsum disputando demonstrarem, quod ideo non tanquam rerum gestarum naturali vel usitato ordine factum est, ut cordibus nostris fidelissima sanctorum Scripturarum auctoritate prælata, quia stultum esse non potest, mysticum esse credatur,

quamvis ejus expositionem vel inquisitionem aut alibi jam exhibuerimus, aut in tempus aliud differamus.

CAPUT XIII.

Formatio mulieris eo modo quo narratur facta est, ut quidpiam prænuntiaretur.

XXIII. Quid ergo sibi vult etiam illud, quod mulier viro de latere facta est? Verum esto propter ipsius conjunctionis vim commendandam hoc ita fieri oportuisse credamus¹; numquid etiam ut dormienti fieret, eadem ratio vel necessitas flagitabat; ut denique osse detracto, in cujus locum caro suppleretur? Num enim non potuit ipsa caro detrahi, ut inde congruentius, quod sit sexus infirmior, mulier formaretur? An vero tam multis additis, costam Deus ædificare potuit in mulierem, et carnem pulpamve non potuit, qui de pulvere ipsum hominem fecit? Aut si jam costa fuerat detrahenda, cur non altera pro ea costa reposita est? Cur etiam non dictum est: « Finxit, aut fecit, » sicut in omnibus supra operibus; sed, « Ædificavit, inquit, Dominus Deus illam costam, » non tanquam corpus humanum, sed tanquam domum? Non est itaque dubitandum; quoniam hæc facta sunt et stulta esse non possunt, ob aliquid significandum esse facta, fructum futuri sæculi ab ipso jam primordio generis humani Deo præscio in ipsis suis operibus misericorditer prædicante; ut certo tempore servis suis, sive per hominum successiones, sive per suum Spiritum vel Angelorum ministerium revelata atque conscripta, et

¹ 2 Sent. dist. xviii, cap. Cum autem cum, et seq. — 2 Gen. ii, 22.

promittendis rebus futuris et recognoscendis impletis testimonium perhiberet: quod magis magisque in consequentibus apparebit.

CAPUT XIV.

Quomodo animalia adducta ad Adam.

XXIV. VIDEAMUS ergo, quod isto opere suscepimus, non secundum præfigurationem rerum futurarum, sed secundum rerum gestarum non allegoricam, sed propriam significationem, quemadmodum hæc accipi possint: « Et » finxit Deus, inquit, adhuc de terra omnes bestias agri, » et omnia volatilia cœli: » unde jam quod visum est, et quantum visum est, disseruimus. « Et adduxit omnia » ea ad Adam, ut videret quid ea vocaret. » Quomodo hæc adduxerit Deus ad Adam, ne carnaliter sapiamus, adjuvare nos debet quod de bipertito opere divinæ providentiæ in libro superiore tractavimus. Neque enim sicut indagant atque adigunt venantes vel aucupantes ad retia, quaecumque animantia capiunt, ita hoc factum esse credendum est; aut vox aliqua jussionis de nube facta est eis verbis, quæ rationales animæ audientes, intelligere atque obedire assolent. Non enim hoc acceperunt ut possint bestię, vel aves: in suo tamen genere obtemperant Deo; non rationali voluntatis arbitrio, sed sicut movet ille omnia temporibus opportunis, non ipse temporaliter motus, per angelica ministeria, quæ capiunt in verbo ejus, quid quo tempore fieri debeat: et illo non temporaliter moto, moventur ipsa temporaliter, ut in iis quæ sibi subjecta sunt, jussa ejus efficiant.

XXV. Omnis enim anima viva, non solum rationalis, sicut in hominibus, verumetiam irrationalis sicut in pecoribus, et volatilibus, et piscibus, visis movetur. Sed anima rationalis voluntatis arbitrio vel consentit visis, vel non consentit: irrationalis autem non habet hoc iudicium; pro suo tamen genere atque natura viso aliquo tacta propellitur. Nec in potestate ullius animæ est, quæ illi visa veniant, sive in sensum corporis, sive in ipsum spiritum interius: quibus visis appetitus moveatur cujuslibet animantis. Ac sic cum ea visa per Angelorum obedientiam desuper ministrantur, pervenit jussio Dei non solum ad homines, nec solum ad aves et pecora, verumetiam ad ea quæ sub aquis latent, sicut ad cetum, qui glutivit Jonam¹. Nec solum ad ista majora, verumetiam ad vermiculum: nam et huic legimus divinitus jussum, ut radicem cucurbitæ roderet², sub cujus umbraculo Propheta requieverat. Si enim homini donavit Deus, sic eum instituens, ut etiam carnem peccati portans, possit non solum pecora et jumenta suis usibus subdita, nec tantum domesticas aves, sed etiam libere volitantes, quaslibet etiam saevas feras et capere, et mansuetas facere, et eis mirabiliter imperare potentia rationis, non corporis, cum earum appetitus et dolores captans, paulatimque illectando, premendo, laxandoque moderans, agresti eas exiit consuetudine, et tanquam humanis moribus induit: quanto magis Angeli hoc possunt, qui jussione Dei in ipsa ejus, quam sempiternæ intuentur, incommutabili veritate perspecta, moventes se per tempus, et corpora sibi subdita per tempus et locum, agilitate mirabili; et visa quibus moveatur, et appetitum carnalis indigentiae, valent efficere omni animæ vivæ, ut quo eam venire opus est, nesciens adducatur?

¹ Jon. ii, 1. — ² Id. iv, 7.

CAPUT XV.

Formatio mulieris non per alium quam Deum.

XXVI. Jam ergo videamus, ipsa mulieris formatio, quæ mystice etiam edificatio dicta est, quemadmodum facta sit. Natura quippe mulieris creata est, quamvis ex virili, quæ jam erat, non aliquo motu jam existentium naturarum. Angeli autem nullam omnino possunt creare naturam: solus enim unus cujuslibet naturæ, seu magnæ seu minimæ, creator est Deus, id est, ipsa Trinitas, Pater, et Filius et Spiritus sanctus. Aliter ergo quæritur, quemadmodum sit soporatus Adam, costaque ejus sine ullo doloris sensu a corporis compage detracta sit. Hæc enim fortasse dicantur potuisse per Angelos fieri: formare autem vel ædificare costam, ut mulier esset, usque adeo non potuit nisi Deus, a quo universa natura subsistit, ut ne illud quidem carnis supplementum in corpore viri, quod in illius costæ successit locum, ab Angelis factum esse crediderim, sicut nec ipsum hominem de terra pulvere: non quod nulla sit Angelorum opera, ut aliquid creetur, sed non ideo creatores sunt; quia nec agricolæ creatores segetum atque arborum dicimus. « Non enim qui plantat est aliquid, neque qui rigat, sed qui incrementum dat Deus. » Ad hoc incrementum pertinet etiam in corpore humano, quod osse dempto, locus carne suppletus est, illo scilicet opere Dei, quo naturas substituit ut sint, quo ipsos quoque Angelos creavit.

XXVII. Opus itaque agricolæ est, ut aquam ducat cum

¹ 1 Cor. iii, 7.

rigat: non autem opus ejus est, ut aqua per declivia prolabatur, sed illius qui omnia in mensura, et numero, et pondere disposuit. Item opus agricolae est, ut surculus avellatur ex arbore, terraeque mandetur: at non opus ejus est, ut succum imbibat, ut germen emittat, ut aliud ejus solo figat, quo radicem stabiliat, aliud in auras promoveat, quo robor nutriat, ramosque diffundat, sed illius qui dat incrementum. Medicus etiam aegro corpori alimentum adhibet, et vulnerato medicamentum: primum non de rebus quas creavit, sed quas creatas opere Creatoris invenit: deinde cibum vel potum preparare potuit et ministrare, emplastrum formare et medicamento inlitum apponere; num etiam, ex iis quae adhibet, operari et creare vires vel carmen potest? Natura id agit interiore motu, nobisque occultissimo. Cui tamen si Deus subtrahat operationem intimam, qua eam substituit et facit, continuo tanquam extincta, nulla remanebit.

XXVIII. Quapropter cum Deus universam creaturam suam bipertito quodam modo opere providentiae, de quo in superiori libro locuti sumus, et in naturalibus et in voluntariis motibus administrat, creare naturam tam nullus Angelus potest, quam nec se ipsum. Voluntas vero angelica obedienter Deo subdita, ejusque executa justitiam; naturalibus motibus de rebus subjectis tanquam materiam ministrare, ut secundum illas principales in verbo Dei non creatas, vel secundum illas in primis sex dierum operibus causaliter creatas rationes aliquid in tempore creetur, more agricolandi vel medendi potest. Quale itaque ministerium Deo exhibuerint Angeli in illa mulieris formatione, quis audeat affirmare? Certissime tamen dixerim supplementum illud carnis in costae locum, ipsiusque feminae corpus et animam conformationemque mem-

¹ Sap. xi, 21. — ² In lib. viii, cap. 9 et 19, c.

brorum, omnia viscera, sensus omnes, et quidquid erat quo illa, et creatura, et homo, et femina erat, non nisi in illo opere Dei factum, quod Deus non per Angelos, sed per semetipsum, non operatus est et dimisit, sed ita continuenter operatur, ut nec ullarum aliarum rerum, nec ipsorum Angelorum natura subsistat, si non operetur.

Tarditas ingenii humani non asssequitur opera Dei.

XXIX. Sed quoniam carnem animatam atque sentientem quantum naturam rerum pro humano captu experiri potuimus, non novimus nasci, nisi aut ex istis tanquam materialibus elementis, hoc est, aqua et terra, aut ex fructibus vel lignorum fructibus, vel etiam ex carnibus animalium, sicut innumerabilia genera vermium sive reptilium, aut certe ex concubitu parentum, nullam autem carnem natam scimus ex carne cujuslibet animantis, quae tam esset ei similis, ut sexu tantum discerneretur; quarimus in rebus creationis hujus similitudinem, qua mulier de viri latere facta est, nec possumus invenire: non ob aliud, nisi quia homines quemadmodum operentur in hac terra novimus, quemadmodum autem Angeli in hoc mundo quodam modo agricolentur, non utique novimus. Nam profecto si remota hominum industria fruticum genus naturae cursus operaretur, nihil aliud nossemus, quam ex terra nasci arbores et herbas, et ex earum seminibus, ab eis itidem in terram cadentibus: numquid immotesceret nobis quid valeret insitio, ut alterius generis lignum radice propria, poma portaret aliena, et, coalescente unitate,

jam sua? Hæc per agriculturalium opera didicimus, cum ipsi creatores arborum nullo modo essent, sed naturæ cursum Deo creanti suum quoddam officium ministeriumque præberent. Nequaquam enim quidquam per eorum opera existeret, si hoc in Dei opere intima naturæ ratio non haberet. Quid ergo mirum, si hominem ex osse hominis factam non novimus, quando creanti Deo quemadmodum Angeli serviant ignoramus: qui nec arborem ex arboris sterculo in robore alieno factam nosse possemus, si et ista Deo creari quemadmodum agricolæ serviant, similiter nesciremus?

XXX. Nullo modo tamen dubitamus et hominum et arborum nonnisi Deum esse Creatorem, fideliterque credimus factam foeminam ex viro, nullo interveniente concubitu, etiamsi forte costa hominis ministrata sit per Angelos in opere Creatoris: sicut fideliter credimus etiam virum factum ex foemina nullo interveniente concubitu, cum semen Abrahamæ dispositum est per Angelos in manu mediatoris¹. Utrumque infidelibus incredibile est: fidelibus autem cur ad rei gestæ proprietatem quod de Christo factum est, et tantum ad figuratam significationem quod de Eva scriptum est credibile videatur? An vero sine cuiusquam concubitu vir ex foemina fieri potuit, foemina ex viro non potuit; et virginalis uterus unde vir fieret habebat, virile autem latus unde foemina fieret non habebat, cum hic Dominus de famula nasceretur, ibi de servo famula formaretur? Poterat et Dominus carnem suam de costa vel de aliquo membro Virginis creare: sed qui posset ostendere in corpore suo hoc se iterum fecisse quod factum est, utilis in matris corpore ostendit nihil pudendum esse quod castum est.

¹ Gal. iii, 19. 2 Retract. cap. xxv, n. 2.

CAPUT XVII.

Mulieris formande ratio animi hominis causali conditione ad sextum diem pertinere præextabat.

XXXI. Quos si quaeritur, quomodo se habeat causalis illa conditio, in qua primum hominem Deus fecit ad imaginem ac similitudinem suam; (ibi quippe et hoc dictum est: « Masculum et foeminam fecit eos: ») utrum jam illa ratio, quam mundi primis operibus concreavit, atque concrevit Deus, id habebat, ut secundum eam jam necesse esset ex viri latere foeminam fieri; an hoc tantum habebat ut fieri posset, ut autem ita fieri necesse esset, non ibi jam conditum, sed in Deo erat absconditum: si hoc ergo quaeritur, dicam quid mihi videatur sine affirmandi temeritate: quod tamen cum dixerò, fortasse prudenter ista considerantes, quos jam christiana fides imbuuit, etiam si nunc primitus ista cognoscunt, non esse dubitandum iudicabunt.

XXXII. Omnis iste naturæ usitatissimus cursus habet quasdam naturales leges suas², secundum quas et spiritus vitæ, qui creatura est, habet quosdam appetitus suos determinatos quodam modo, quos etiam mala voluntas non possit excedere. Et elementa mundi hujus corporei habent definitam vim qualitatemque suam, quid unumquodque valeat vel non valeat, quid de quo fieri possit vel non possit. Ex his velut primordiis rerum, omnia quæ gignuntur, suo quoque tempore exortus processusque su-

¹ Gen. i, 21. 2 Sent. dist. xviii, cap. Sed quaeritur. — 3 2 Sent. dist. xviii, cap. Omnium.

munt, finesque et decessiones sui cuiusque generis. Unde fit ut de grano tritici non nascatur faba, vel de faba triticum, vel de pecore homo, vel de homine pecus. Super hunc autem motum cuiusque rerum naturalem, potestas Creatoris habet apud se posse de his omnibus facere aliud, quam eorum quasi seminales rationes habent, non tamen id, quod non in eis posuit ut de his fieri vel ab ipso possit. Neque enim potentia temeraria, sed sapientiæ virtute omnipotens est: et hoc de unaquaque re in tempore suo facit, quod ante in ea fecit ut possit. Alius ergo est rerum modus, quo illa herba sic germinat, illa sic; illa ætas parit, illa non parit; homo loqui potest, pecus non potest. Horum et talium modorum rationes, non tantum in Deo sunt, sed ab illo etiam rebus creatis indite atque create. Ut autem lignum de terra excisum¹, aridum, perpolitum, sine radice ulla, sine terra et aqua repente floreat, et fructum gignat, ut per juventam sterilis femina in senecta pariat, ut asina loquatur, et si quid ejusmodi est, dedit quidem naturis, quas creavit, ut ex eis et hæc fieri possent; (neque enim ex eis vel ille faceret, quod ex eis fieri non posse ipse præfigeret, quoniam se ipso non est nec ipse potentior:) verumtamen alio modo dedit, ut non hæc haberent in motu naturali, sed in eo quo ita creata essent, ut eorum natura voluntati potentiori amplius subjaceret.

¹ Sent. dist. xviii, cap. *Omnium*. Nam. xvii, §. Gen. xxi, 2, n. xxii, 28.

CAPUT XVIII. *Mulieris formandæ ratio sic præexistebat, uti erat*

mysterio conveniens.

XXXIII. Habet ergo Deus in se ipso absconditas quorundam factorum causas, quas rebus conditis non inseruit, easque implet non illo opere providentiæ, quo naturas substituit ut sint, sed illo quo eas administrat ut voluerit, quas ut voluit condidit. Ibi est et gratia, per quam salvi fiunt peccatores. Nam quod attinet ad naturam iniqua sua voluntate depravatam, recursum per semetipsam non habet, sed per Dei gratiam, qua adjuvatur, et instauratur. Neque enim desperandi sunt homines in illa sententia, in qua scriptum est: « Omnes qui ambulant » in ea, non revertentur¹. » Dicitum est enim secundum pondus iniquitatis suæ, ut quod revertitur, qui revertitur, non sibi tribuat, sed gratiæ Dei, non ex operibus, ne forte extollatur².

XXXIV. Propterea mysterium gratiæ hujus Apostolus absconditum dixit, non in mundo, in quo sunt absconditæ causales rationes omnium rerum naturaliter oriturarum³, sicut absconditus erat Levi in lumbis Abrahæ, quando et ipse decimatus⁴ est; sed in Deo, qui universa creavit. Quamobrem omnia etiam quæ ad hanc gratiam significandam, non naturali motu rerum, sed mirabiliter facta sunt, eorum etiam absconditæ cause in Deo fuerant: quorum etiam unum erat, quod ita mulier facta est de latere viri, et hoc dormientis, quæ per ipsum firma

¹ Prov. ii, 19. — ² Ephes. ii, 9. — ³ Id. iii, 9. — ⁴ Heb. vii, 10.

facta est, tanquam ejus osse firmata, ille autem propter ipsam infirmus, quia in locum costæ non costa sed caro suppleta est; non habuit hoc prima rerum conditio, quando sexto die dictum est: « Masculum et foeminam » fecit eos¹, » ut femina omnino sic fieret; sed tantum hoc habuit, quia et sic fieri posset, ne contra causas, quas voluntate instituit, mutabili voluntate aliquid fieret. Quid autem fieret, ut omnino aliud futurum non esset, absconditum erat in Deo, qui universa creavit. **XXXX**

XXXV. Sed quoniam sic dixit absconditum², ut innotesceret principibus et potestatibus in cœlestibus per Ecclesiam multiformis sapientiæ Dei, probabiliter creditur sicut illud semen, cui promissum est, dispositum per Angelos in manu mediatoris³, sic omnia, quæ ad ipsius seminis adventum vel prænuntiandum vel annuntiandum in rerum natura, præter usitatum naturæ cursum mirabiliter facta sunt, ministrantibus Angelis esse facta, ut tamen ubique creator vel reparator creaturarum non sit, nisi qui plantatore et rigatore quolibet solus incrementum dat Deus⁴:

CAPUT XIX.

Extasis Ade.

XXXVI. Ac per hoc etiam illa extasis quam Deus immisit in Adam, ut soporatus obdormiret⁵, recte intelligitur ad hoc immissa, ut et ipsius mens per extasim participeret fieret tanquam angelicæ curiæ, et intrans in sanctuarium Dei intelligeret in novissima. Denique evigi-

¹ Gen. 1, 27. — ² Ephes. 1, 9. — ³ Galat. 1, 19. ⁴ Retract. cap. xxv, n. 2. — ⁵ 1 Cor. 13, 7. — ⁶ Gen. 11, 21.

lans tanquam prophetiæ plenus, cum ad se adductam costam, mulierem suam videret, exultavit continuo, quod magnum sacramentum commendat Apostolus, « Hoc nunc os ex ossibus meis, et caro de carne mea. Hæc » vocabitur mulier, quoniam de viro suo sumpta est: et » propter hoc relinquet homo patrem suum et matrem, et » adhærebit uxori suæ, et erunt duo in carne una¹. » Quæ verba cum primi hominis fuisse Scriptura ipsa testetur, Dominus tamen in Evangelio Deum dixisse declaravit. Ait enim: « Non legisit quia qui fecit ab initio masculum et » foeminam fecit eos: et dixit: Propter hoc dimittet homo » patrem et matrem, et adhærebit uxori suæ, et erunt » duo in carne una²: » ut hinc intelligeremus propter extasim, quæ præcesserat in Adam, hoc eum divinitus tanquam Prophetam dicere potuisse. Sed jam iste hujus libri terminus placet, ut ea quæ sequuntur, ab alio exordio renovent intentionem legentium.

¹ Gen. 2, 23, et Ephes. 5, 31. — ² Math. 23, 45.